

Í fótspor ferðalanga Af ferðalýsingum Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow

1. Inngangur

Í tímans rás hafa margar ferðabækur verið skrifaðar af erlendum mönnum um Ísland og hafa þær oft að geyma merkar lýsingar á náttúru landsins og lifnaðarháttum Íslendinga. Ferðabækur erlendra gesta til Íslands á fyrri öldum hafa stundum vakið hörð viðbrögð Íslendinga. Oftar en ekki finnst mönnum vegið að heiðri sínum, ekki sé rétt farið með staðreyndir og aðstæðum hér á landi ekki réttilega lýst. Hvað sem því líður geyma bækurnar oft mikinn fróðleik um líf og störf þjóðarinnar og erlendu gestirnir hafa gjarna orð á því sem þeim finnst aðdáunarvert eða miður í fari Íslendinga, þeir greina frá því sem er öðruvísi en þeir eiga að venjast. Í raun benda þeir á það sem er frábrugðið þeirra eigin menningu, nokkuð sem í vaxandi mæli er viðfangsefni ýmissa fræðigreina, s.s. í tungumálum, þýðingum og alþjóðlegum viðskiptum. Ef litið er á ferðalýsingar fyrri tíma með gagnrýnum augum væri auðvelt að komast að þeirri niðurstöðu að marga þá sem ferðalýsingarnar skrifuðu hafi skort það sem nú er kallað menningarläsi. Sú niðurstaða væri ósanngjörn þar sem þessar ferðalýsingar bregða oft birtu á það sem kom höfundum þeirra spánskt fyrir sjónir og Íslendingar virðast fyrir löngu hafa gert sér grein fyrir því að glöggst sé gestsaugað, eins og málshátturinn er ótvírætt vitni um.

Í grein þessari verður fjallað um ferðabækur tveggja þýskumælandi kvenna, þeirra Inu von Grumbkow frá Berlín og hinnar

austurrísku Idu Pfeiffer, en þær lögðu leið sína til Íslands á 19. og 20. öld. Markmiðið með umfjölluninni er annars vegar að bera saman lýsingar þeirra á landi og þjóð og hins vegar að athuga hvað það er í fari Íslendinga sem vekur athygli þeirra og hverjar mót-tökur þær hlutu. Ferðalýsingar Inu von Grumbkow og Idu Pfeiffer eiga erindi við íslenska lesendur og ferðamenn. Þær geta nýst vel í menningartengdri ferðabjónustu, verið tilefni til sérhæfðra þema-ferða og orðið mörgum hvatning til þess að feta í fótspor þessara tveggja kvenna. Þær geta ennfremur skerpt skilning okkar á sam-skiptum Íslendinga við erlenda gesti fyrr á tímum, annars vegar um miðja 19. öld og hins vegar í byrjun 20. aldar. Á tímum þegar mikið er rætt um ímynd Íslands og sjálfmynd Íslendinga getur ennfremur verið fróðlegt að líta til þess hvernig Íslendingar hafa tekið ferðalýsingum á borð við lýsingar Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow.

2. Aðdragandi Íslandsferða Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow

Þegar fjallað er um ferðalýsingar Inu von Grumbkow og Idu Pfeiff-er er nauðsynlegt að hafa í huga að þær lögðu leið sína til Íslands af afar ólíkum ástæðum sem getur að hluta til skýrt framkomu Íslendinga í þeirra garð og viðhorf þeirra til Íslendinga.

Ida Pfeiffer, sem nefnd hefur verið fyrsti kvenkyns landkönnuð-urinn, er að því er best er vitað fyrsta erlenda konan sem ferðaðist ein síns liðs um Ísland, en það gerði hún árið 1845. Hún fæddist í Vín árið 1797 og varð þekkt fyrir ferðalög sín. Hún varð fyrst kvenna til að fara í ferðalög um allan heim og fór í tvær heimsreisur. Um ferðalög sín ritaði hún ferðabækur sem voru þýddar á fjölmörg tungumál. Ida Pfeiffer hafði lengi þráð að fara á norðurslóðir en sérstaklega var það Ísland sem hún vildi heimsækja. Eftir að ferða-bók hennar um Landið helga (*Reise einer Wienerin in das heilige Land*, 1843) kom út gat hún látið langþráðan draum rætast og hélt til Íslands. Lýsingar hennar á ferðalaginu til Íslands og Skandinavíu er

að finna í bókinni *Nordlandfabrt. Eine Reise nach Skandinavien und Island im Jahre 1845*.¹

Ólíkt Idu Pfeiffer hafði Ina von Grumbkow ekki uppi áform eða væntingar um að ferðast til Íslands. Það var svíplegt fráfall þýska jarðfræðingsins Walthers von Knebels á hálendi Íslands í lok maí-mánaðar árið 1907, 62 árum eftir að Ina Pfeiffer hafði verið á ferð um landið, sem varð til þess að unnusta hans Ina von Grumbkow, sem fæddist árið 1872 í Övelgönne við Hamborg, fór til Íslands. Hún hafði hugleitt að fara í Íslandsferðina með unnusta sínum, eins og fram kemur í bréfi sem hún skrifar móður sinni² en ekki var talið ráðlegt að hún færi með, ferðin væri talin of erfið og ferðalög um hálendi Íslands ekkert fyrir konur.

Ida Pfeiffer undirbjó ferð sína vel, las ferðabækur um Ísland, lærði eitthvað í dönsku og ensku áður en hún lagði af stað og tilhlökkunin var mikil eins og hún lýsir sjálf:

Árið 1845 lagði ég sem sagt enn upp í mikilvæga ferð, og það norður á bóginn – Ísland var það svæði sem mig hafði dreymt um að heimsækja frá því ég man eftir mér. – Í því landi þar sem náttúran var svo sérstök, að leitun er að öðru eins í heiminum. Þar vonaðist ég til þess að líta fyrirbæri er fylltu mig óþekktri, ólýsanlegri undrun.³

Bernskudraumur Idu Pfeiffer rætist með Íslandsferðinni en ástæðu Íslandsfarar Inu von Grumbkow má fremur líkja við martröð.

Walther von Knebel, sem fór til Íslands með vini sínum, listmálaranum Max Rudloff og jarðfræðistudentinum Hans Speth-

1 Ida Pfeiffer, *Nordlandfabrt. Eine Reise nach Skandinavien und Island im Jahre 1845*, útg. Gabriele Habinger, Vín: Promedia, 1991, bls 17. Upprunaleg útgáfa bókar Idu Pfeiffer var *Reise nach dem skandinavischen Norden und der Insel Island im Jahre 1845* og kom hún út í tveimur bindum árið 1846.

2 Frank Schroeder, *Hula þagnarimmar. Myndbrot frá Íslandsferð*, þýð. Sigurjóna Scheving, Hafnarfjörður: Sigurjóna Scheving, 2008.

3 „Im Jahre 1845 trat ich also abermals eine bedeutende Reise an, und zwar nach dem hohen Norden – *Island* war eine jener Gegenden, nach denen ich mich seit dem Anfange meines Denkens sehnte. – In diesem von der Natur ganz eigentümlich ausgestatteten Lande, das wohl nirgends auf Erden seinesgleichen finden mag, da hoffte ich Dinge zu schauen, die mich mit neuem, un-nennbarem Erstaunen erfüllen würden.“ Ida Pfeiffer, *Nordlandfabrt*, bls. 17. Þýðing höfundar. Höfundur þýðir allar tilvitnanir í óþýdd verk.

mann, sendi Inu von Grumbkow póstkort áður en þeir lögðu inn á hálendið til að láta vita að hann væri kominn heill á húfi.⁴ Stuttu síðar barst Inu von Grumbkow önnur orðsending, í þetta sinn frá jarðfræðinemanum Hans Spethmann. Texti skeytisins var: „Knebel og Rudloff drukknadir, ég bjargaðist. Spethmann.“⁵ Vísindamaðurinn og vinur hans höfðu farist í Öskjuvatni 10. júlí 1907. Eins og hendi væri veifað var fótunum kippt undan Inu von Grumbkow. Slysið vakti mikla athygli erlendis – sér í lagi í Þýskalandi – mikið var fjallað um það í dagblöðum og bar heimildum ekki saman um hvernig það hefði átt sér stað. Orðrómur komst á kreik um að ekki væri allt með felldu, sögusagnir gengu um að sést hefði til tvímenninganna tveimur vikum eftir slysið. Hans Spethmann lá undir grun um að eiga sök á dauða þeirra Walthers von Knebel og Max Rudloffs, þar sem hann einn lifði ferðalagið í Öskju af. Bátur þeirra féлага, sem þeir fóru í út á Öskjuvatn, hefur hvorki verið vel byggður né öruggur eftir lýsingunni á honum að dæma: „Bátur þessi var gerður úr tveimur grindum úr bronsi, sem festar voru saman, á samsetta grindina var síðan strengdur segldúkur.“⁶ Báturinn var aldrei prófaður í Þýskalandi heldur settur á flot í fyrsta skipti á Akureyri og reyndist hann ekki vel þar, fylltist strax af vatni.⁷ „Íslendingarnir hristu höfuðið: Það sé ógerningur að fara út á íslensk vötn á svona báti, hvað þá út á dularfullt gígvatn. Þeir gáfu bátnum nafnið, sem hann átti síðar eftir að bera með réttu: Bátshelvítið.“⁸ Rannsóknarleiðangur Walthers von Knebel hefur greinilega vanmetið íslenskar aðstæður.

Ina von Grumbkow var afar ósatt við misvísandi frásagnir af slysinu og þáttur Hans Spethmanns var óljós. Ósamræmið í frásögnunum varð til þess að hún réðst til Íslandsfarar ári eftir slysið, það er 1908, í leit að Walther von Knebel eða verksummerkjum sem skýrt gætu hvarf tvímenninganna. Hún hlaut styrk frá prússneska vísindafélaginu og með í förinni var jarðfræðingurinn Hans Reck sem var vinur Walthers von Knebel. Ina von Grumbkow

4 Sama rit; Frank Schroeder, *Hula þagnarinnar*, bls. 7.

5 Sama rit, bls. 10.

6 Sama rit, bls. 13.

7 Sama rit, bls. 13.

8 Sama rit, bls. 13.

skrifar um ástæður til fararinnar í bréfi til Sigurðar Sumarliðasonar, fylgdarmanns síns og Hans Recks:

Ég vil taka það fram hér, að okkur og yður greinir mjög á um tilgang þessa ferðalags. Þér sjáið aðeins litlar líkur til þess að lík tvímenninganna, sem drukknuðu í Öskjuvatni 10. júlí sé þar að finna. – Við komum til þess að leita verksummerkja manna sem fórust *ekki* 10. júlí, heldur *tóku ljósmyndir 14 dögum síðar*, (eins og sannast af skriflegum athugasemdum unnusta míns, sem ég fékk með farangri hans til baka) og tólf ljósmyndum af *umbverfi Öskjuvatns* (sem herra kapt. Daniel Bruun sagði mér að væru þaðan). Rithönd unnusta míns þekki *ég ekki aðeins nákvæmlega*, svo það er ekki til neins fyrir herra Spethmann að ætla að róa okkur með fullyrðingum um, að hann hafi sjálfur ritað umræddar athugasemdir.⁹

Hún er sannfærð um að þær ástæður sem sagðar eru fyrir hvarfi Walthers von Knebels og Hans Rudloffs séu ekki réttar og leggur því í förina til Íslands.

Eins og Ida Pfeiffer skrifaði Ina von Grumbkow bók um ferðalagið: *Ísafold. Reisebilder aus Island*.¹⁰ Myndir af íslenskri náttúru teiknaðar af henni prýða bókina og einnig eru þar ljósmyndir. Bók Inu von Grumbkow kom út ári eftir Íslandsförina. Í formála bókarinnar kemur fram að vonin um að fá skýringu á því sem gerðist við Öskju er einlæg:

Fyrir okkur, *sem ekki þekktum Ísland*, var svo sporlaust hvarf óskiljanlegt. Við vissum ekkert um ókleifa bakka þessa umrædda vatns, ekkert um ómælisdýpi þess né ógnandi skriðuföll, sem dynja dag og nótt á því ofan úr hlíðunum. Við höfðum enga raunhæfa þekkingu á margra mílna hartnær ófærum miðhálandisins. Við vonuðum bara örugglega, að nýr leitarleiðangur sem dveldist um hríð í Öskju og leitaði þar, gæti brugðið einhverri skímu á orsök slyssins.¹¹

9 Haraldur Sigurðsson, „Íslandsferð Inu von Grumbkow 1908. Fimm bréf“, *Land og stund. Afmæliskevöja til Páls Jónssonar*, útgáfunefnd Anton Holt o.fl., Reykjavík: Lögberg bókaforlag, 1984, bls. 67–81, hér bls. 74–75.

10 Ina von Grumbkow, *Ísafold. Reisebilder aus Island*, Berlín: Dietrich Reimer 1909.

11 Ina von Grumbkow, *Ísafold. Ferðamyndir frá Íslandi*, þýð. Haraldur Sigurðsson, Reykjavík: Örn og Örlygur, 1982, bls. 29.

Aðdragandi Íslandsferðanna tveggja er því gerólíkur. Annars vegar leggur austurrísk kona í leiðangur knúin áfram af löngun til að kanna lönd og láta drauminn um að kynnast stórbrotinni íslenskri náttúru rætast. Hins vegar er sorgmædd kona frá Berlín sem ákveður að fara á vettvang Öskjuslyssins og leita vísbendinga um afdrif unnusta síns.

3. Tvær Íslandsferðir

11. apríl 1845 yfirgaf Ida Pfeiffer Vínarborg og 4. maí sigldi hún úr höfn frá Kaupmannahöfn og lagði skipið að bryggju í Hafnarfirði 10. maí. Hún ferðaðist um Ísland í tvo og hálfan mánuð, oftast á hestbaki og fór víða um suðvesturhluta landsins, upp í Borgarfjörð í Surtshelli, heimsótti Gullfoss og Geysi og Þingvelli, og var líklega fyrsta konan sem gekk á Heklu.

Ina von Grumbkow og Hans Reck lögðu upp í ferð sína til Íslands, sem þau höfðu undirbúið af kostgæfni um veturinn, 12. júní 1908. Þau komu til Reykjavíkur 24. júní. Þar sem jarðvísindamaðurinn Hans Reck hugði á ýmsar rannsóknir og athuganir á íslenskri náttúru lá leið þeirra ekki beint til Akureyrar og þaðan í Öskju, þó að það væri vissulega megintilgangur ferðar þeirra, heldur á aðrar slóðir og staði sem Knebel-leiðangurinn árið áður hafði ekki heimsótt.

Þó að ólíkar ástæður séu fyrir Íslandsferðum Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow getur verið fróðlegt að skoða hvað það er sem þær leggja áherslu á í ferðalýsingum sínum, hvað kemur þeim á óvart og er þeim framandi eða veldur vonbrigðum. Er samhljómur í lýsingunum að því leyti að sambærilegir þættir verði báðum að umfjöllunarefni eða eru lýsingar þeirra jafnólíkar og þær sjálfar?

Hvorki Ida Pfeiffer né Ina von Grumbkow töluðu íslensku. Því mætti hugleiða hvernig þær hafa tjáð sig á ferðum sínum á Íslandi og hvort tungumálakunnátta þeirra hafði áhrif á ferðir þeirra. Eins og fram hefur komið ræður Ina sér fylgdarmann, Sigurð Sumarliðason, sem er hennar stoð og stytta allan tímann og útvegar henni aðra fylgdarmenn eftir þörfum. Samskipti þeirra eru á ensku, á nokkrum stöðum í bókinni vitnar hún beint í orð hans á ensku. Þýski ræðis-

maðurinn Ditlev Thomsen var henni mikil hjálparhella og hefur án efa leyst úr mörgum málum sem upp komu. Ina von Grumbkow lærði ensku og dönsku áður en hún hélt til landsins en einnig nokkuð í íslensku þó að hún hefði ekki alltaf erindi sem erfíði þegar að því kom að tala eða skilja íslenskuna hér á landi eins og ljóst er af eftirfarandi dæmi: „Þrátt fyrir kappsamt nám í Berlín mátti ég reyna það, að ung íslensk kona, sem var mér samskipa frá meginlandinu á Ceres og ég ávarpaði á íslensku, spurði mig íhugandi: ‘But this was not German?’ Eftir það lét ég mér nægja að hlusta.“¹² Henni þótti einnig miður að kona Árna prófasts á Skútu-stöðum „sem gat ekki talað ensku og aðeins lítið eitt í dönsku, gat því miður ekki tekið mikinn þátt í samtali okkar.“¹³ Hún lýsir því ennfremur hvernig hún misskilur íslenskuna: „Sigurður hafði oftast orðið og byrjaði þá gjarnan á orðinu ‘heldur’, sem mér varð því miður á að misskilja hrapallega, þegar ég svaraði spurningum íslenskra vina minna og sagði: ‘Nýji (sic) fylgdarmaðurinn okkar heitir Heldur og býr þar og þar o.s.frv.“¹⁴ Seinna gerði Ina sér grein fyrir því að um miðstigið af orðinu ‘gjarna’ var að ræða. Þegar Sigurður ræddi á ferðalaginu við bóndann í Holti eru það orðin ‘ha’ og ‘heldur’ sem Ina von Grumbkow hefur orð á að hún heyrði oft í samtali þeirra.¹⁵ Það tekur á þýska ferðalanga að hafa íslenskt ‘ha’ í eyrunum: „Og þó að þeir allir þrír séu háværir, virðast þeir eiga bágt með að skilja hver annan, því að í sífellu klingir við ‘ha, ha’, sem kvað þýða ‘hvað’. Þetta tekur á taugarnar, og við reyndum að láta eins og við heyrðum það ekki.“¹⁶ Á einum stað getur hún þess að „fylgdarmaðurinn skildi ekki orð í þýsku og gat ekki lesið á umbúðirnar, svo allt fór í stökustu bendu.“¹⁷

Ida Pfeiffer bjó hjá Tönnnes Bernhöft bakarameistara í Reykjavík og var mjög ánægð með þá ráðstöfun. Bernhöft var frá Holtsetalandi og kunni því þýsku og var Ida því afar fegin að geta talað móðurmál sitt við hann. Hann tók sér stundum frí til að fylgja henni í sumar ferða hennar og hjálpaði í hverju því sem hann gat, t.d. við plöntu-

12 Sama rit, bls. 56.

13 Sama rit, bls. 128.

14 Sama rit, bls. 56.

15 Sama rit, bls. 75.

16 Sama rit, bls. 184.

17 Sama rit, bls. 59.

og skordýrasöfnun. Ida Pfeiffer tekur fram að erfitt geti verið að finna fylgdarmenn sem unnt sé að treysta og geti talað dönsku. Samskipti hennar við Íslendinga hljóta því að einhverju leyti að hafa verið á dönsku. Einu sinni sviður Idu Pfeiffer að vísu að geta ekki tekið þátt í samræðum á dönsku þar sem komið var saman danskt fólk úr heldri stétt. Hún vissi þó að fólkíð kunni þýsku en var of hógvær til þess að biðja það um að skipta um tungumál eða tala við þá í hópnum sem kunnu þýsku.¹⁸ Af þessari frásögn má draga þá ályktun að dönskukunnátta hennar hafi nægt til þess að hún gæti bjargað sér á ferðalögunum en ekki til þess að taka þátt í líflegum samræðum. Hvorug kvennanna hefur getað tjáð sig við íslenskt alþýðufólk. Ida Pfeiffer virðist þó hafa lært nokkur orð í íslensku af eftirfarandi frásögn að dæma:

Ekkert fannst mér undarlegra við þannig náttstað minn en forvitni fólksins sem streymdi inn eftir að ég hafði opnað dyrnar. Það fyrsta sem það spurði hvort annað var: „Kvar hefur hún sofid“ (wo hat sie denn geschlafen?). Blessað fólkíð gat alls ekki skilið, hvernig ég gat verið *alein* í kirkju í miðjum kirkjugarðinum; það hélt ég væri hálfgerður draugur eða jafnvel töframaður [...] Þegar ég sá undrandi andlit þeirra, varð ég alltaf að snúa mér undan til þess að skella ekki upp úr.¹⁹

Hún greinir einnig frá því að prestar hafi spurt hana hvort hún kynni latínu og orðið mjög undrandi yfir því að svo væri ekki, algengt var að menntamenn kynnu latínu og því hafa þeir gengið út frá þeirri kunnáttu hjá Idu Pfeiffer. Þá skýrir hún frá því að alþýðufólk hafi leitað til hennar og sýnt mein sín eða veikindi, fólk áleit hana ráða yfir kunnáttu sem – að hennar sögn – einungis karlmenn réðu yfir á þeim tíma.²⁰ Þetta sýnir að alþýðufólkið hefur talið að hún kynni margt fyrir sér og lýsir það virðingu Íslendinga

18 Ida Pfeiffer, *Nordlandfabrt*, bls. 85.

19 „Nichts kam mir bei meinen derartigen Nachtquartieren komischer vor, als die Neugierde der Leute, die stets, nachdem ich des Morgens die Tür aufgeschlossen hatte, hereinstürmten. Das erste, was sie zueinander fragten, war: „Kvar hefur hun sofid“ (wo hat sie denn geschlafen?). Die guten Leute konnten durchaus nicht begreifen, wie es mir möglich sei, die ganze Nacht *allein* in einer Kirche mitten auf dem Friedhof zuzubringen; sie hielten mich für einen halben Geist oder wohl gar für eine Zauberin [...] – Wenn ich dann ihre verblüfften Gesichter gesehen hatte, mußte ich mich immer umwenden, um nicht laut aufzulachen.“ Sama rit, bls. 145–146.

20 Sama rit, bls. 122.

fyrir henni og sýnir e.t.v. viðhorf þeirra til útlendinga sem til landsins komu. Hún undraðist að fólk virtist stara á hana eins og naut á nývirki, einu sinni var meira að segja hrópað 'hún er hvít' sem e.t.v. bendir til þess að alþýðufólk hafi haldið að hún væri blökkukona eða „blámaður“ fyrst hún var útlensk. Hafi Íslendingar verið framandi í augum Idu Pfeiffer fer ekki á milli mála að hún er það svo sannarlega í þeirra augum líka. Ekki gat Ida Pfeiffer tjáð sig við alþýðufólkið svo ekki áttu sér stað nein samskipti sem víkkað hefðu sjóndeildarhring Íslendinga í garð hennar eða veitt henni meiri innsýn í líf og störf Íslendinga en þannig hefðu fordómar á báða boga minnkað. Framkoma Idu Pfeiffer ber vitni um að hún er fáfróð um landið og íbúa þess.

Ferðlýsingar kvennanna tveggja eiga það sameiginlegt að rekja ferðirnar nánast eins og um dagbækur væri að ræða. Ida Pfeiffer hafði meðferðis meðmælabréf sem hún afhenti stiftamtmaninum Hoppe í Kaupmannahöfn en þar voru þau samtímis. Ekki fannst Idu Pfeiffer hann taka vel á móti sér, hann réð henni meira að segja frá því að leggja í Íslandsförina, hún ætti eftir að lenda í óyfir-stíganlegum erfiðleikum. Hún fór ekki að ráðum hans og henni var því létt þegar hann bauð henni í reiðtúr upp að Elliðavatni, hélt hún þá að hún væri komin í náðina hjá heldri stétt manna á Íslandi sem aðallega voru Danir. Ekki reyndist það þó vera því stiftamtmannsfrúin lét heilan mánuð líða áður en hún heimsótti Idu, sem bjó steinsnar frá fjölskyldunni, og það sem var verra var; það fylgdi ekki boð heim til þeirra í kjölfar þeirrar heimsóknar. „Dýrmæt meðmælabréf duga ekki ævinlega til þess að bræða ís hins norræna stéttardræms“²¹, skrifar hún vonsvikin, og „ef ég hefði ekki kunnað að einbeita mér að einhverju gagnlegu, myndi mér hafa veitst harla erfitt að drepa tímann. Það virðist aldrei hvarfla að þeim, þessum frúm, að ég væri útlendingur, alein og algerlega útilokuð frá samskiptum við menntað fólk.“²² Idu Pfeiffer sveið mjög að vera ekki boðið í fín boð, sem hún frétti að væru haldin í bænum, en hún virðist ekki hafa náð hylli fyrirfólksins. Í Svíþjóð var hún hins vegar þekkt sem landkönnuður og þegar þangað kom var tekið á móti

21 Ida Pfeiffer, *Íslandsferð fyrir 100 árum*, þýð. Jón Helgason, Reykjavík: Skuggsjá II.1, án árs (líklega 1945), bls. 16.

22 Sama rit, bls. 19.

henni við hirðina þar sem hún hittir drottninguna. Ida Pfeiffer hefur líklega ekki verið af nægilega fínum austurrískum ættum til þess að eiga greiðan aðgang að samfélagi heldra fólksins á Íslandi og í samskiptum sínum við stiftamtmanninn hefur hún ekki náð að vekja áhuga hans á því að aðstoða sig. Hann hafði ráðið henni frá förlinni og því ekki fundist hann skuldbundinn henni á neinn hátt. Ida Pfeiffer lagði sig ekki fram um að kynnast Íslendingum.

Ina von Grumbkow lýsir upplifun sinni og föruneysis síns á hverjum stað, hún segir frá rannsóknnum Hans Reck á jarðfræði landsins og hvar og hvernig hún teiknaði íslenska náttúru. Samskipti fylgdarmanns við heimamenn, þar sem hún getur sér oft til um umræðuefnið, ratar einnig í lýsingar hennar, hún lýsir máltíðum þeirra á ferðalaginu, gerir góð skil erfiðinu við að koma farangrinum á milli staða, svo að ekki sé minnst á lýsingar á líðan og ástandi hestanna. Lýsingar Idu Pfeiffer eru einnig mjög ítarlegar, viðfangsefnunum er lýst af stakri nákvæmni og eru þær að því leyti mjög góð heimild um það sem fyrir augu bar. Frásögn hennar ber vott um ríka athyglisgáfu og hefur að geyma ýmsan fróðleik. Ágætt dæmi um það eru lýsingar hennar á íslenskum hníbýlum sem hún flokkar í „evrópsk“ og „íslensk“. Húsakynni danskra embættismanna og fólks úr yfirstéttinni minntu hana á evrópskan stíl og þeim lýsir hún ekki eins nákvæmlega og íslensku torfbæjunum²³ sem hún kynnist í Reykjavík. Þessi lýsing gefur góða vísbendingu um það hversu gerólík húsakynnin voru þeim sem hún átti að venjast og hversu framandi þau hafa verið í hennar augum:

Næst kom ég inn í nokkra kofanna [sic], sem reyndust vera miklu mun íslenzkari. Þeir eru litlir og lágir, hlaðnir úr hraungrýti og torfi og þekjan öll grasi gróin. Það hefði auðveldlega mátt villast á þeim og náttúrulegum mishæðum á jörðinni, ef tréstromparnir, lágar dyrnar og hartnær ósýnilegir gluggarnir hefðu ekki ljóstrað því upp, að þeir voru mannahíbylí.²⁴

Ina von Grumbkow lýsir ekki heimilum alþýðufólks, en af lýsingu hennar á heimsókn til Havsteensfólksins við Akureyri að dæma er

23 Ida Pfeiffer kallar torfbæina 'die Kote' og 'die Koten' á þýsku.

24 Ida Pfeiffer, *Íslandsferð fyrir 100 árum*, bls. 9.

atlætið á Íslandi ólíkt því sem hún á að venjast. „Þar heimsóttum við hið elskulega Havsteensfólk, [...] Við nutum alúðlegrar gestrisni á heimili þeirra, og enn einu sinni urðu okkur ljós menningarþægingindi meginlandsins.“²⁵ Viðurgerningur hefur greinilega verið góður en aðstæðurnar minnt hana á hvað margir íbúar á meginlandi Evrópu bjuggu við betri aðstæður en Íslendingar.

Áhugi Íslendinga á mögulegu ríkidæmi Idu Pfeiffer kom illa við hana og ekki varð hún yfir sig hrifin af þeim Íslendingum sem byrjuðu á því að spyrja hana þegar hún kom til landsins, hvort hún væri rík, hvort von væri á veisluhöldum hjá henni og mikilli vinnu fyrir þá.²⁶ Þeir féflettu hana, hún þurfti að kaupa hest þegar hún kom, og selja hann þegar hún fór:

Alla hesta, sem nota þarf, verður að kaupa, því að ógerlegt er að fá hest að láni. Þeir eru í þokkabót dýrir: [...] Vilji menn svo selja hestana að enduðu ferðalaginu, fæst ekki nema gjafverð fyrir þá, því enginn býður í þá neitt, sem heitir, og sannast hér enn, að alls staðar í veröldinni er mönnum gjarnt að hugsa mest um sinn hag. Menn vita, að skepnurnar verður að skilja eftir, og þess vegna gæta þeir þess að bjóða ekki of hátt verð. Ég verð að viðurkenna, að á þessu sviði er skapgerð Íslendinga mun lítilmótlegrri heldur en ég hafði búizt við og ennþá aumari en frá er sagt í þeim bókum, sem ég hafði lesið um þá.²⁷

Ida Pfeiffer vísar þarna til ferðabóka sem hún hafði kynnt sér þar sem fjallað er um fégræðgi Íslendinga. Við undirbúning ferðar sinnar studdist hún mjög við ferðalýsingar George Steuarts Mackenzies. Hún var því viðbúin slíku en ekki nægilega eins og þarna kemur fram. Ina von Grumbkow minnst hins vegar aldrei á það í lýsingum sínum að Íslendingar ásældust fé hennar. Hún kallar verðlag „að enskum hætti“ en um það segir hún: „Verðlag var hér raunar að enskum hætti, en vel var að okkur búið og hafa verður í huga, hve dýrt og erfitt er að afla hér margra lífsnauðsynja.“²⁸

25 Ina von Grumbkow, *Ísafold*, bls. 119–120. „Das große Behagen kontinentaler Zivilisation“ er þýtt sem ‘menningarþægingindi meginlandsins’.

26 Ida Pfeiffer, *Nordlandsfabri*, bls. 64.

27 Ida Pfeiffer, *Íslandsferð fyrir 100 árum*, bls. 36–37.

28 Ina von Grumbkow, *Ísafold*, bls. 36.

Að mati Idu Pfeiffer voru það einungis merkilegir náttúrufræðingar, þeir sem voru ríkir eða komu færandi hendi til Íslands, sem náðu hylli Íslendinga og danska fyrirfólksins: „Til þess að vera vel tekið hér, verður maður annaðhvort að vera ríkur eða ferðast sem náttúruvísindamaður.“²⁹ Hvorugt átti við um hana, hún var hvorki efnuð né var hún náttúruvísindamaður. Sambærilegar lýsingar er ekki að finna hjá Inu von Grumbkow. Hvort viðhorf Íslendinga til útlendinga höfðu breyst á þeim árum sem liðu á milli ferðanna eða hvort Ina von Grumbkow flokkaðist sem náttúruvísindamaður er erfitt að dæma um.

Ina von Grumbkow og Ida Pfeiffer höfðu báðar áhuga á landslagi og náttúru landsins. Ida Pfeiffer lýsir náttúrunni sem stórfenglegri, en líklega hefur hrifning hennar náð hámarki á Heklu:

Héðan af Heklutindi gat ég horft yfir óbyggðir landsins, – myndin af sköpunarverki, dauð og hreyfingarlaus en þó svo einstaklega stórfengleg – mynd sem þeim sem einu sinni hafa séð líður aldrei úr minni og minningin ein um myndina bætir upp alla erfðleikana og hættunar sem ganga þurfti í gegnum.³⁰

Og í Laka kynnist Ina von Grumbkow fyrir alvöru sérkennum íslenskrar náttúru og hversu auðvelt er að tapa áttum og rammvillast: „Af öllu, sem ég sá á Íslandi, var ekkert, er jafnast á við þá framandlegu ógn og þrúgandi hrylling, sem fylgdi þessari næturreið í þoku.“³¹ Ina von Grumbkow er undrandi á því að í íslenskri náttúru eru engin skilti, þetta er ólíkt því sem er í heimalandinu og henni finnst það skrítið. Hún segir á einum stað: „Það er í rauninni ákaflega viðkunnanlegt að Ísland skuli vera laust við öll skilti. – Alls staðar „er leyft að ganga um grasið“, og samkvæmt því mega menn líka sökkva í fenin og villast um auðnirnar.“³² Einnig fundust henni merkingarnar á farangri þeirra, sem þau sendu með skipinu Ceres

29 „Um hier gut aufgenommen zu werden, muß man entweder reich sein oder als Naturforscher reisen.“ Ida Pfeiffer, *Nordlandfabrt*, bls. 64.

30 „Hier, von der Spitze des Hekla, konnte ich weit hinein in das unbewohnte Land sehen – das Bild einer erstarrten Schöpfung, tot und regungslos, und doch dabei so einzig großartig – ein Bild, das, nur einmal gesehen, nie mehr dem Gedächtnis entschwindet und dessen Erinnerung allein schon für alle ausgestandenen Beschwerden und Gefahren entschädigt!“ Sama rit, bls. 153.

31 Ina von Grumbkow, *Ísafold*, bls. 79.

32 Sama rit, bls. 43.

norður til Akureyrar, í hæsta máta undarlegar, en á þeim stóð: „Útlenskt ferðafólk. Fylgdarmaður Sigurður Sumarliðason“. ³³ Slíkar merkingar, að nefna þann sem þjónar ferðafólkinu með nafni en ekki ferðafólkið sjálft, hefðu væntanlega verið óhugsandi í Þýskalandi. Hún gerði sér brátt grein fyrir mikilvægi þess að fara að ráðum Íslendinga varðandi ferðalagið. Hún hafði t.d. haft með sér kvensöðul frá Þýskalandi sem hún hugðist nota. En eftir að hafa reynt hann í reiðferð frá Reykjavík að Esjunni tók hún mark á leiðangursstjóranum og fékk sér hnakk: „Ferðalag um Ísland á hestum sýndi mér brátt, hvílíka nauðsyn bar til þess að fylgja svo góðviljuðu ráði.“ ³⁴ Hún var því fljót að átta sig á mikilvægi þarfasta þjónsins.

Útlit Íslendinga varð Idu Pfeiffer umfjöllunarefni. Lýsingar hennar á Íslendingum eru skörinorðar: „Íbúar landsins eru kraftlega vaxnir og frekar stórir. Þeir eru ljóshærðir eða rauðbirknir og með blá augu. Karlmennirnir eru yfirleitt ljótir, konurnar skárri, já og meðal ungra stúlkna sjást stundum nokkuð falleg andlit.“ ³⁵ Og á bæ í Borgarfirði segist hún hafa hitt fegurstu mannveru, 10–12 ára gamla stúlku, sem hún hafi nokkurn tíma séð. Einni konu lýsir hún sérstaklega, sú er orðin sjötug, en lítur út fyrir að vera fimmtug, klæðist karlmannsfötum og gengur í erfiðisverkin sem karlmaður væri, rær af krafti, í einu er hún þó eftirbátur karlanna, það er í drykkjunni. Þetta er lýsing Idu Pfeiffer á hinu mikla atgervi Þuríðar formanns. ³⁶ Ina von Grumbkow lýsir sjaldan útliti Íslendinga, hún segir þó á einum stað: „nokkrir yngri meðlimir fjölskyldunnar af bænum [Svartanúpi] sem voru vaktir til þess að sinna hestunum, fylgdust þegjandi en illa til hafðir af miklum áhuga með öllu því sem við tókum okkur fyrir hendir.“ ³⁷

33 Sama rit, bls. 117.

34 Sama rit, bls. 39.

35 „Was die Bewohner Islands betrifft, so sind sie von ziemlich kräftigem, mittelgroßem Schläge. Sie haben blondes, oft ins Rötliche spielendes Haar und blaue Augen. Die Männer sind meist häßlich, die Weiber weniger, ja unter den Mädchen findet man manchmal sogar recht liebliche Gesichtchen.“ Ida Pfeiffer, *Nordlandfahrt*, bls. 66–67.

36 Sama rit, bls. 59.

37 „Einige jüngere Familienglieder der Farm, die der Pferdeversorgung wegen geweckt waren, verfolgten stumm in äußerst mangelhafter Toilette, mit großem Interesse all unsere Unternehmungen.“ Í þýðingu Haralдар Sigurðssonar er þessi kafla þýddur á eftirfarandi hátt: „Nokkrir yngri meðlimir fjölskyldunnar, sem voru vaktir til þess að annast hestana, fylgdust þegjandi og ákafir með takmarkaðri snyrtingu okkar og öllu er við tókum okkur fyrir hendir.“ Í þýðingunni virðist vera um misskilning að ræða þar sem „in äußerst mangelhafter Toilette“ á við Íslendingana.

Íslendingarnir eru að mati Idu Pfeiffer latir, óstundvísir og gráðugir³⁸; aðalástríða þeirra sé drykkjuskapurinn en því næst komi neftóbakið.³⁹ Ina von Grumbkow hafði ráðið sér fylgdarmann áður en hún fór frá Berlín og öðlast því ekki sambærilega reynslu og Ida Pfeiffer þegar til landsins er komið. Öfugt við Idu Pfeiffer nefnir Ina von Grumbkow ekki drykkjuskap eða leti fylgdarmanna sinna og því er ekki unnt að fullyrða neitt um það hvort hún upplifði nokkuð slíkt, en hún nefnir stundum að þau hafi skálað við fylgdarmenn sína. Hún tekur fram að þau hafi beðið drygklanga stund eftir samferðamönnunum, en ekki kallar hún það óstundvísi Íslendinga. Eina dyggð virðast Íslendingar þó hafa haft að mati Idu Pfeiffer, það er heiðarleikinn, en hún hrósar Íslendingum upp í hástert fyrir þann eiginleika: „Helsti eiginleiki þeirra er heiðarleikinn. – Ég gat alls staðar skilið eftir hlutina mína og verið í burtu tímunum saman – aldrei hvarf nokkur hlutur.“⁴⁰ Hún hefur orð á hversu fljótir Íslendingar séu að átta sig á hlutunum og hælir þeim fyrir að vera þokkalega vel að sér. Hún segir einnig að varla hafi hún séð nokkurn sem ekki væri í góðum og hlýlegum sokkum og skóm, og fáir illa til fara.⁴¹

Ida Pfeiffer hefur vissulega út á margt að setja, hún gagnrýnir hversu skítugt sé og hvað lyktin sé slæm og maturinn finnst henni vondur, henni mislíkar hversu mikið er notað af lýsi í hann, en bæði hún og Ina von Grumbkow eru yfir sig hrifnar af kaffinu á Íslandi og lofa það í hástert. Lýsingar þeirra á kaffinu myndu sóma sér vel á matseðlum kaffihúsa og vekja forvitni erlendra gesta.

Þegar líður að ferðalokum hjá Inu von Grumbkow er greinilegt að ferðalagið hefur aukið mjög skilning hennar á hættum íslenskrar náttúru: „Áður en ég sá Knebelvatnið og Öskju trúði ég því enn, að týndu mennirnir hefðu kannski lifað af og við gætum ef til vill fundið einhver ummerki um þá hérna.“⁴² Kvöldið sem þau náðu til

38 Ida Pfeiffer notar þýsku orðin 'träge', 'unpünktlich' og 'gierig'.

39 „Eine große Leidenschaft der Isländer ist das Trinken“; Eine zweite ihrer Hauptleidenschaften ist das Tabakschnupfen“, sama rit, bls. 168.

40 „Die vorzüglichste ihrer Eigenschaften ist die Ehrlichkeit – Ich konnte meine Sachen überall liegen lassen und stundenlang davon entfernt bleiben, – nie mangelte mir das Geringste“, sama rit, bls. 165.

41 Sama rit, bls. 78.

42 Frank Schroeder, *Hula þagnarinnar*, bls. 82.

Öskju skrifar hún: „Lengi sátum við fyrir framan tjöldin, niðursokkin í að virða þetta furðulega, fagra vatn fyrir okkur. Hve konungleg gröf er þeim báðum búin sem hvíla á botni þess.“⁴³

Ina von Grumbkow og Hans Reck ferðuðust um Ísland í ellefu vikur, fóru alls 1500 kílómetra, dvöldust á 31 tjaldað og Ina von Grumbkow segir þá alla hafa verið fagra. Það voru um 100 vötn og ár sem þau fóru yfir, aðeins einu sinni gátu þau ekki haldið ferð sinni áfram vegna veðurs og einungis ein jökulsá reyndist ófær.

Í ferðalok hafði Ina von Grumbkow kynnst íslenskri náttúru og öðlast skilning á aðstæðum og því ef til vill sætt sig við að fá aldrei svar við gátunni:

Gátan, sem við reyndum að ráða á mannlega vísu, er enn óleyst, og að jarðneskum hætti verður spurningunni ‘hvernig’ og ‘hvers vegna’ slysið í Öskju bar að höndum hinn 10. júlí 1907 aldrei svarað. Þegar takmörkuðum skilningi er náð, verðum við að láta okkur lynda að hafa fundið þyt eilífðarinnar. Efnisleifa höfum við leitað árangurslaust, en við höfum fundið að fyrir okkar mannlegu sjónum eru þær aðeins umbúðir lífsins. Hið sanna líf kemur og hverfur ekki með efninu. Endurskin guðlegra sanninda er eilíft.⁴⁴

Ferð Inu von Grumbkow nær ekki tilgangi sínum að því leyti að ekki tókst að leysa gátu Öskjuslyssins, en hún kveður landið sátтары þar sem hún hefur kynnst aðstæðum. Vonbrigði Idu Pfeiffer yfir móttökum embættismannastéttarinnar og heldra fólksins skjóta sífellt upp kollinum í lýsingum hennar. Sú reynsla setur mikinn svip á ferðalagið. Hún hefur greinilega átt von á því að hún, nokkuð þekktur landkönnuður, ætti greiðan aðgang að samfélagi heldra fólksins. Stéttaskiptingin í föðurlandi hennar stendur henni vafalaust fyrir þrifum og vonbrigðin yfir að samlagast ekki heldra fólkinu litar upplifun hennar. Forvitni hennar og áhugi á lífi alþýðufólksins beindist að hífýlum og lífnaðarháttum þess, hún tengist því engum böndum og hafði lítil sem engin samskipti við það. Ina von Grumbkow skrifaði hins vegar Sigurði fylgdarmanni sínum jólakveðjur og til er bréf frá árinu 1927 frá Inu, þá ekki

43 Ina von Grumbkow, *Ísafold*, bls. 156.

44 Sama rit, bls. 206.

lengur von Grumbkow heldur Reck, en þau Hans Reck gengu í hjónaband, þar sem hún skrifar: „Berðu [...] kveðju okkar öllum þeim Íslendingum sem við kynntumst. Segið þeim að jafnvel þótt leiðir okkar liggi ekki framur til Íslands, þá munum við aldrei gleyma eylandinu þínu stóra og fagra.“⁴⁵ Svo jákvæð ummæli viðhefur Ida Pfeiffer ekki. Þegar hún hafði ferðast um og séð það að landinu sem hún hugðist sjá, hóf hún strax að leita leiða til að komast úr landi. Ekki þáði hún þó skipspláss hjá Knudson til Kaupmannahafnar, en hún kom siglandi með skipi hans til landsins. Á heimleiðinni hugðist hún skoða Noreg og Svíþjóð, þar sem hún var komin á norðurslóðir, og því beið hún betra tækifæris. Hún beið í fjórar „langar“ vikur í Reykjavík til að komast í skip og sigldi loks burt þann 29. júlí. Henni reyndist ekki erfitt að kveðja landið. Ida Pfeiffer nefnir enga Íslendinga sem hún muni sakna. Hún kynnist ekki mörgum á Íslandi og tekur fram við ferðalok að það séu einungis Bernhöftsfjölskyldan og herra Knudson sem hún muni sakna, það góða sem hún hafi upplifað eigi hún þeim að þakka.⁴⁶ Ida Pfeiffer er nokkuð dómhörð og kærir sig ekki um að aðlagast aðstæðum íslensks alþýðufólks, hún gisti oft í kirkjum þar sem hún gat ekki hugsað sér að þiggja gistirými hjá fólki sem var tilbúið að ganga úr rúmi fyrir hana, henni fundust óhreinindin svo mikil og afþakkaði því gestrisni Íslendinga. Hún greinir frá presti, Herr Horfuson (séra Jón Torfason) við Rangá, þar sem hún fékk góða gistingu og þegar hún kvaddi hann gaf hann henni marga fallega steina og íslenska bók frá árinu 1601. Hann lofar hún upp í hástert án þess að taka fram hvaða mál þau töluðu.⁴⁷ Staðreyndin er þó sú að Ida Pfeiffer yfirgefur Ísland mjög vonsvikin.

4. Viðbrögð við ferðalýsingum Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow

Viðbrögð við ferðalýsingum Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow eru afar misjöfn og þeim hefur verið misvel tekið. Íslendingar urðu t.d.

45 Haralður Sigurðsson, *Íslandsferð Inu von Grumbkow*, bls. 81.

46 Ida Pfeiffer, *Nordlandfabrt*, bls. 173.

47 Sama rit, bls. 156.

ekki ýkja hrifnir af lýsingum Idu Pfeiffer á landi og þjóð eins og skrif Þorvalds Thoroddsens eru glöggt dæmi um:

[E]n svo kom þýzk kona, sem víða hafði farið um lönd, til Íslands 1845, hún hét *Ida Pfeiffer*. Hún ferðaðist vanalegar leiðir til Heklu og Surtshellis og er bók hennar mjög illorð og léleg og lýsir önglyndi og vondu skapi. Frú Pfeiffer var ein síns liðs, kunnri ekkert í málinu og gat illa gert sig skiljanlega: [...] Hún segir, að Íslendingar séu ógestristnir, óráðvandar, ágjarnir og óþrifnari en nokkrir Skrælingjar, þeir séu þess utan svo ógurlega latir, að þeir vilji ekkert vinna, [...]⁴⁸

Þessi dómur Þorvalds Thoroddsens hefur án efa haft mikil áhrif á skoðun Íslendinga á frásögn Idu Pfeiffer, en þar sem bókin hefur ekki enn verið þýdd á íslensku geta einungis þeir sem hafa þýsku á valdi sínu kynnt sér lýsingar hennar. Stutt endursögn Jóns Helgasonar frá árinu 1945 kemur einungis örlitlu af lýsingum hennar á framfæri. Allt annað er uppi á teningnum með rit Inu von Grumbkow sem þýtt var á íslensku, þó ekki væri það fyrr en árið 1982, og einnig eru til þýðingar á bréfum hennar til Íslendinga. Þá hefur einnig verið þýtt verk þýska blaðamannsins Franks Schroeders, sem fetaði í fótspor Inu von Grumbkow 86 árum eftir ferð hennar, eða árið 1995. Hann reyndi að komast að því hver Ina von Grumbkow var og fór á stúfana í leit að einhverju sem gæti gefið gleggri mynd af persónu hennar. Frank Schroeder leitaði fyrst uppi staði í Berlín þar sem hann gæti átt von á að finna upplýsingar sem skýrt gætu hvarf Walters von Knebels og líf Inu von Grumbkow. Hann hélt áfram að rekja slóð Inu von Grumbkow og fór til Íslands. Hann heimsótti sömu staðina og hún hafði lýst, tók fram teikningar hennar og leitaði upp staði og fólk sem varpað gæti ljósi á hana. Verkið *Die Eisumschlungene. Spurensuche in Island* sem komið hefur út í íslenskri þýðingu Sigurjónu Scheving og ber titilinn *Hula þagnarinnar. Myndbrot frá Íslandsferð* er afrakstur leitarinnar að Inu og ferðalagsins um Ísland. Þessar útgáfur sýna lifandi áhuga á ferðum Inu von Grumbkow um Ísland.

48 Þorvaldur Thoroddsen, *Landfræðissaga Íslands. Hugmyndir manna um Ísland, náttúruskoðun og vannsóknir, fyrr og síðar*, IV. bindi, Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafjelag, 1904, bls. 112–113.

5. Að lokum

Þegar ferðalýsingar Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow eru bornar saman kemur í ljós að þær bera mjög sterk einkenni höfunda sinna. Ina von Grumbkow ritar mjög persónulegan texta og notar óspart lýsingarorð eins og ‘elskulegur’, ‘hjálpvegur’ og ‘kærkominn’ þegar hún fjallar um Íslendinga sem aðstoðuðu hana. Samskipti Idu Pfeiffer við Íslendinga einkennast hins vegar af því að hún vill fá þjónustu og aðstoð við ferðalagið, hún nefnir t.d. ekki fylgdarmenn sína með nafni, einungis segir hún „man zeigte mir“⁴⁹ (‘mér var sýnt’) eða „wie mein Führer behauptet hatte“⁵⁰ (‘eins og fylgdarmaður minn hafði fullyrt’). Ida Pfeiffer er óvæginn í orðavali sínu og texti hennar er ópersónulegri en ekki verður framhjá því litið að í verki hennar eru mjög nákvæmar og greinargóðar lýsingar á því sem fyrir augu bar. Lýsingar hennar eru ítarlegri og viðameiri en lýsingar Inu von Grumbkow.

Ida Pfeiffer upplifði hér á landi aðstæður sem hún hafði ef til vill ekki kynnst í heimalandi sínu. Hefði hún litið inn í kotin uppi í austurrísku fjöllunum hefði hún líklega ekki verið eins gagnrýnin á íslenskt alþýðufólk og aðstæður þess. Henni fannst sér ekki sýndur nægilegur sómi hér af stétt heldri manna og það setur mjög svip sinn á ferð hennar og ferðabók að Íslendingar fara að hennar mati í manngreinaralit við gesti sem komu til landsins. Hún var hvorki fræg né rík og féll því ekki í kramið. Hún hefur haft trú á meðmæla-bréfunum sem hún hafði meðferðis frá Austurríki og ekki verið búin undir þá erfiðu ferð sem hún lagði í. Ida Pfeiffer hefur vanmetið aðstæður hér og reitt sig á að fá aðstoð. Ekki verður annað sagt en Ida Pfeiffer hafi sjálf farið í manngreinaralit, verið snobbuð – hún þáði ekki húsaskjól eða máltíðir alþýðufólksins, henni þóttu óhreinindin of mikil og leit niður á alþýðufólk. Upplifun Inu von Grumbkow á ferðalaginu er ekki alltaf auðvelt að bera saman við reynslu Idu Pfeiffer. Ina von Grumbkow ferðast ekki ein, hún hafði komið vel útbúin til hálendisferða og ferðaðist mikið utan alfaraleiða. Það kemur á óvart hversu útbúnaði Idu Pfeiffer var ábótavant, hún sem

49 Ida Pfeiffer, *Nordlandfabrt*, bls. 131.

50 Sama rit, bls. 156.

alvön var að kanna lönd kom illa útbúin til ferðalaga, hafði ekki tjald, teppi og hlýjan fatnað meðferðis og hefur ekki getað keypt sér það. Baslið, kvefið og vosbúðin setti mark sitt á ferðina. Hún tekur fram að ferðalagið á Íslandi sé það erfiðasta sem hún hafi reynt, ferðir hennar í Austurlöndum hafi t.d. ekki verið eins mikil þolraun. Ida Pfeiffer telur Íslendinga mjög fégráðuga. Þegar til Noregs var komið tekur hún sérstaklega fram að allt fólk sem hún kaupir ekki þjónustu af sé ljúft og gott, einungis hjá þeim sem veiti þjónustu finni hún fyrir fégræðgi. Þennan greinarmun gerir hún ekki á samskiptum sínum við Íslendinga enda erfitt þar sem hún kynntist þeim ekki. Idu Pfeiffer finnst erfitt að sætta sig við agaleysi, óstundvísi og drykkjuskap þeirra sem hún ræður sem fylgdarmenn á Íslandi. Þetta er reynsla sem hún hefur ekki upplifað áður.

Af ferðalýsingunum tveimur að dæma mætti draga þá ályktun að Íslendingar hefðu breyst mjög á þeim tíma sem leið á milli ferðanna tveggja. Slíkt er þó harla ólíklegt. Þótt 63 ár líði á milli ferðanna eru þær um margt líkar þar sem íslenskt þjóðfélag og atvinnuhættir höfðu ekki gerbreyst á þessum tíma, þótt vissulega hafi þjóðfélagið tekið breytingum. Konurnar ferðast t.d. um á hestum en vert er að benda á að Ida Pfeiffer ferðaðist einungis um Suðurland, Ina von Grumbkow kynntist hins vegar einnig Norðlendingum. Framkoma Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow við Íslendinga hefur áreiðanlega verið mjög ólík og endurspeglar ólíka persónuleika þeirra. Ida Pfeiffer var tilætlunarsöm og kannski nokkuð nísk, ótrúlega illa undirbúin til ferðalaga af reyndum landkönnuði að vera, en Ina von Grumbkow þakklát og jákvæð í garð Íslendinga. Hafi Inu von Grumbkow mislíkað eitthvað hefur hún ekki orð á því. Það sem Ina von Grumbkow og Ida Pfeiffer eiga sameiginlegt eftir ferðina til Íslands eru vonbrigði. Ida Pfeiffer varð fyrir vonbrigðum með margt í fari Íslendinga og hversu erfið ferðin reyndist henni og hvað henni var illa tekið af stétt heldri manna. Hún er engu að síður ánægð með að hafa upplifað einstaka íslenska náttúru. Ina von Grumbkow varð einnig fyrir vonbrigðum en á allt annan hátt. Ferðalagið sannfærði hana um að dauða unnusta hennar gæti hafa borið að við Öskju eins og almennt var talið, hún kynnist íslenskri náttúru og hættum hennar. Þessi miklu vonbrigði hafa ekki áhrif á viðhorf hennar til Íslendinga.

Það er umhugsunarefni hvort Íslendingar hafi tekið öðruvísi og þá betur á móti Inu von Grumbkow en Idu Pfeiffer þar sem sú fyrrnefnda kom í kjölfar Öskjuslyssins með styrk frá prússnesku vísindaakademíunni og í fylgd með þýskum vísindamanni. Voru fleiri reiðubúnir að greiða götu Inu von Grumbkow, sýna henni vinsemi og hlýlegt viðmót en Idu Pfeiffer, sem kemur eins síns liðs, ekki með mikla fjármuni og virðist ganga út frá því að vera þekkt fyrir könnunarferðir sínar? Margir greiddu götu Inu von Grumbkow. Nægir þar að benda á frú Zoëga á Hótel Reykjavík, sem tók á móti henni af mikilli hlýju, þýska ræðismanninn, Björn Runólfsson bónda í Holti sem fylgdi henni í Laka og Árna prófast í Mývatnsveit sem fyrir alla muni vildi útvega sérstakan fylgdarmann í Herðubreiðarlindir. Ida Pfeiffer nefnir einungis Bernhöftsfjölskylduna og Knudson fyrir utan séra Torfason sem dæmi um fólk sem hafi tekið henni vel.

Ferðabækur Inu von Grumbkow og Idu Pfeiffer eiga erindi við Íslendinga. Þær geta nýst vel í menningartengdri ferðaþjónustu, þar sem í æ ríkara mæli er kappkostað að tengja sögu og menningu gestanna við áfangastaði í landinu sem heimsótt er. Frásagnir Inu von Grumbkow og Idu Pfeiffer gefa okkur einnig tækifæri til að hugleiða sjálfsmynd okkar. Viðbrögð Íslendinga við gagnrýni Idu Pfeiffer hafa oftast verið á einn veg, lítið tillit hefur verið tekið til hennar, hún var í raun litin hornauga og kölluð önguglynda frá Vínarborg. Af lýsingum Inu von Grumbkow er aðra sögu að segja, ferðabók hennar hefur sérstöðu meðal íslenskra ferðalýsinga erlendra gesta. Fáir hafa farið eins fallegum orðum um land og þjóð og Ina von Grumbkow gerði og ferðabók hennar hefur öðlast ákveðinn heiðursess í hugum Íslendinga. Það er því ekki unnt að útiloka að Íslendingar hafi fremur viljað halda á lofti jákvæðum og fögrum lýsingum Inu von Grumbkow en óvægnum en hreinskiptum lýsingum Idu Pfeiffer. Voru Íslendingar ekki forvitnari en svo um fyrri tíð að þeir vildu ekki lesa lýsingar Idu Pfeiffer á reynslu hennar samfara því að kynnast því sem henni þótti framandi eða miður í fari þeirra? Þessu má velta upp við umfjöllun um ímynd Íslands og sjálfsmynd Íslendinga. Sú umræða hefur einkennst af því að leggja meiri áherslu á og halda á lofti lofsamlegum lýsingum en því að brjóta gagnrýni og aðfinnslufni til mergjar. Gátu Íslendingar ekki

litið á lýsingar Idu Pfeiffer og vegið og metið hvað var rangt og hvað rétt í þeim og hvaða ályktanir mætti draga af reynslu hennar hér á landi? Lýsingar Idu Pfeiffer eiga erindi við Íslendinga rétt eins og *Ísafold* Inu von Grumbkow átti erindi við íslenska lesendur 74 árum eftir að hún ferðaðist um landið, en íslensk þýðing á *Nordlandfabrt* Idu Pfeiffer, sem skrifuð var fyrir næstum 170 árum, lætur ekki á sér bóla. Ólíkar raddir Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow geta verið innblástur í menningartengdri ferðaþjónustu og þyrftu að heyrast í umræðunni um ímynd lands og þjóðar.

ÚTDRÁTTUR

Í greininni er fjallað um ferðalýsingar tveggja þýskumælandi kvenna, hinnar þýsku Inu von Grumbkow og hinnar austurrísku Idu Pfeiffer. Ida Pfeiffer ferðaðist um Ísland árið 1845 og skrifaði bókina *Nordlandfabrt. Eine Reise nach Skandinavien und Island im Jahre 1845* að loknu ferðalaginu. Ina von Grumbkow kom til Íslands árið 1908, ári eftir að unnusti hennar Walther von Knebel og vinur hans Max Rudloff fórust í rannsóknarleiðangri í slysi í Öskjuvatni, til að leita ummerkja um afdrif unnusta síns. Bók hennar *Ísafold. Bilder einer Islandreise* kom út árið 1909 og hefur verið þýdd á íslensku. Í greininni er fjallað um lýsingar þeirra Inu von Grumbkow og Idu Pfeiffer á aðstæðum á Íslandi, lifnaðarháttum Íslendinga, húsakynnum og náttúru landsins eins og það kemur þeim fyrir sjónir. Einnig er fjallað stuttlega um viðbrögð Íslendinga við ólíkum lýsingum þeirra Idu Pfeiffer og Inu von Grumbkow og mikilvægi slíkra ferðalýsinga í menningartengdri ferðaþjónustu.

Lykilorð: Ida Pfeiffer, Ina von Grumbkow, menningartengd ferðaþjónusta, ferðalýsingar á þýsku

ABSTRACT

**In the Tracks of Travellers
The Travelogues of Ida Pfeiffer
and Ina von Grumbkow**

This article deals with the travel books of two women who travelled around Iceland and wrote about their journeys, the German Ina von Grumbkow and the Austrian explorer Ida Pfeiffer. Pfeiffer visited Iceland in 1845 and wrote her observations in *Nordlandfabrt. Eine Reise nach Skandinavien und Island im Jahre 1845*. Von Grumbkow travelled around Iceland in 1908 after her fiancée, the German scientist Walther von Knebel, and his friend the painter Max Rudloff disappeared without a trace on their expedition in Iceland in 1907. Von Grumbkow did not believe the explorers could vanish without a trace and therefore went to Iceland to search for them or some evidence on their disappearance. After her journey she wrote the book *Ísafold. Bilder einer Islandreise*. This article focuses on the experience of Pfeiffer and von Grumbkow in Iceland and their descriptions of Icelandic nature and of the islanders and their culture. The advantages of travelogues in cultural tourism are also discussed.

Keywords: Travel literature on Iceland, Ida Pfeiffer, Ina von Grumbkow, cultural tourism